

1998. – Т.1–4.

14. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

15. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

16. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1998. – 236 с.

17. Словник української мови : в 11-и т. / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1–11.

18. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы терминологии / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

УДК 821.161.2

Н. Д. Парасін

КОНВЕНЦІЙНІСТЬ КОЛЬОРУ ЯК ОЗНАКА ПРОТОТИПНОСТІ В ІДІОЛЕКТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Парасін Н. Д. Конвенційність кольору як ознака прототипності (на матеріалі поезії Т. Шевченка). Для виділення прототипних колірних ознак необхідно визначити їх референтну сферу. У статті досліджуються основні принципи семантичної сполучуваності номенів кольору з іменниками на рівні класів і окремих лексем.

Ключові слова: прототип, колірна ознака, сполучуваність.

Parasin N. D. Conventional colors as a prototypicality (on a material of poetry of T. Shevchenko). For allocation color signs it is necessary to define their referential sphere. Principles of semantic compatibility of nominatives of color with nouns at level of classes and separate lexemes are investigated in article.

Ключевые слова: прототип, цветовой признак, сочетаемость.

Key words: prototype, color sign, compatibility.

Parasin N. D. Conventional colors as a prototypicality (on a material of poetry of T. Shevchenko). For allocation color signs it is necessary to define their referential sphere. Principles of semantic compatibility of nominatives of color with nouns at level of classes and separate lexemes are investigated in article.

Key words: prototype, color sign, compatibility.

У сучасній науці існує кілька теорій категоризації: концептуальна, формально-логічна, прототипів і базового рівня та ін. За методикою прототипного ментального освоєння світу категорії виникають і розвиваються навколо центральних прототипів, які, у свою чергу, входять до структури понять і впливають на подальший когнітивний розвиток особистості. Засновницею теорії прототипів вважають американського когнітивного психолога Е. Рош, яка в 70-х роках ХХ століття провела серію експериментів з кольорами і довела, що так звані основні або фокусні кольори, як, наприклад, синій, зелений чи червоний, є ядром відповідної категорії. Це дало змогу стверджувати, що існують природні прототипи, навколо яких формуються категорії кольору. Аналогічні експерименти з фігурами та іншими об'єктами показали, що природні прототипи там також існують. Водночас Е. Рош зазначала, що зміст більшості природних категорій визначається не їхніми головними властивостями, а тими характеристиками, які притаманні їх найбільш типовому членові, тобто є прототипними [14].

У науці виділилося два підходи до лінгвістичного аналізу прототипів: прототип – це або найяскравіший приклад чи взірець певної категорії (J. Hampton [12]), або сукупність характерних ознак (W. Estes [11], D. Medin, M. Shaffer [13]). Представники першого напрямку, найбільш чітко представленого в царині колористики працями А. Вежбицької, вважають, що конкретна ознака не існує поза її носієм, тому сфера використання прикметника залежить перш за все від предметів і явищ, в яких ці ознаки виявляються максимально чи найбільш виразно. Питання про семантичний зв'язок кольоропозначень з предметом, або, за різною термінологією, прототипом, еталоном, речовою конотацією, вважається значною мірою вирішеним на користь існування названих явищ і в діяхронічному, і в синхронному аспектах. У сучасних мовах семантичний компонент «еталон» виділяють у всіх назвах кольору на основі моделі «колір такий самий, як...» [2, с. 247]. У руслі другого напрямку мова йде про різні типи концептів, отже, прототип – це концепт, що лежить в основі формування категорії та визначає її зміст, концепт категорії [1, с. 82–83]. При цьому спостерігається різне тлумачення взаємозв'язку ознаки та предмета, який її презентує. Якщо в першому разі прототип розуміється як явище, що не потребує і заперечує доцільність конкретизації тієї ознаки, яку презентує як еталон, і з погляду мовних правил фрази «чорне вугілля», «білий сніг» є неправильними, то у другому – виділення прототипу безпосередньо залежить від сполучуваності з різним колом об'єктів.

Більшість праць, пов'язаних з семантикою кольору, побудовані на основі аналізу предметів, забарвлених певним чином, та їх впливу на процес формування абстрактної узагальненої колористичної ознаки. Загальнотеоретичні аспекти сполучуваності вже відображені в працях багатьох лінгвістів (В. В. Виноградов, Л. Н. Йорданська, І. А. Мельчук, Дж. Сінклер, В. Н. Телія, Дж. Ферс, У. Хайд та ін) і мають довгу науково-дослідницьку традицію. Проблема зіставлення значення і форми в зарубіжній лінгвістиці (див., наприклад, роботи З. Вендлера, Дж. Лакоффа та ін.) досить детально розглядалася в основному в аспекті метафоричних утворень. Сильною є позиція російських дослідників, представлена, зокрема, працями Є. Рахіліної, І. Мельничука, Є. Кубрякової та ін. Є. Рахіліна [6] спеціально розглядає питання про те, наскільки вільно в російській мові використовується конструкція А-ий Х, у якій А – з назва кольору, Х – назва предмета (сині очі, білий сніг, сіра стіна), і які існують обмеження її побудови на матеріалі перцептивних прикметників. Аналізуючи назви тварин у поєднанні з прикметниками кольору, дослідниця зауважила існування двох груп: вільних і конвенційних прикметників на позначення кольору. Кіт, наприклад, може бути і чорним, і рудим, і сірим, проте миші завжди сірі, хоч відтінок їхнього забарвлення і семантика сірого кольору не є абсолютно тотожними. Вірогідно, зауважує Є. Рахіліна, існують прототипні кольори прототипних тварин, тобто наші

уявлення про цих тварин конвенційні, вбудовані в семантику лексеми. Такі сполуки, як «вороний кінь», «сіра миша», «зелена жаба» дослідниця називає конвенційними, зазначаючи, що їх лексикографічний статус повинен визначатися як напівфразеологізований [6, с. 175]. Однією з найбільш результативних вважається методика Є. Кубрякової, яка пропонує використовувати принцип композиційної семантики Г. Фреге у процесі вивчення правил семантичної композиції в комплексних знаках [4].

Проблему сполучуваності і прототипу виокремлює Н. Слухай, зазначаючи, що домінантні і недомінантні (прототипні і непрототипні) кольори формують ряд усталених сполучень, які кваліфікуються як маркери індивідуального стилю і здебільшого передають та увиразнюють стереотипи етнічного сприйняття світу, але ряд, сформований прототипними кольорами, значно ширший [7, с. 90].

Донині не існує (та й навряд чи це можливо) єдиного розуміння терміна «прототип». Прототипами можуть виступати типові приклади, соціальні стереотипи, ідеали, зразки, метонімічні та часткові моделі (підкатегорії) [3, с. 41–42]. Закорінений в історії розвитку людства, прототип, зокрема, колористичний, виокремився як ознака доступного і добре відомого всім предмета, у якому ця ознака була найбільш виразною, проте прототипи можуть змінюватися з часом, перш за все в результаті метафоричного використання термінів, коли категорія набуває нових представників [3, с. 38]. Прототипність є наслідком усвідомлення фізичних, матеріальних властивостей світу навколо, тобто є наслідком інгерентних особливостей людського сприйняття, перцептуальної значущості певних членів категорій, що набувають статусу прототипу [4, с. 112].

Метою нашої студії є виявлення прототипних синтагматичних зв'язків лексем-кольоропозначень (далі – КП) у поезії Т. Шевченка. Реалізація мети зумовила виконання таких завдань: 1) інвентаризувати семантичну мікросистему кольоропозначень у поезії Т. Шевченка; 2) виявити основні класи іменників, з якими пов'язуються КП; 3) установити типологію зв'язків між класами іменників і класами КП; 4) проаналізувати типові, високочастотні синтагматичні зв'язки на рівні окремих лексем. Матеріал дослідження обмежуємо мікросистемою КП у творчості одного письменника, залучаючи прикметники зі значенням кольору, складні прикметники (чорнобрива), іменники, у семантиці яких є вказівка на забарвлення (чорнобровка), дієслова, які визначають динамічну колірну ознаку (чорніти).

Колірна словесна гама Т. Шевченка підпорядкована загальній стильовій настанові автора, спричиненій індивідуально-психологічними особливостями світовідображення. Маємо на увазі максимальну простоту творів Т. Шевченка, які без особливих форм, стилістичних фігур і будь-яких інших поетичних прикрас об'єктивують значиму для читача інформацію у поетичній формі, разом з тим продукуючи ті лазерні промені,

які непомітно проникають у підсвідомість і змушують викликати запрограмовану поетом реакцію. Саме тому поле КП у творах Кобзаря уже не раз було в об'єктиві різнопланових наукових інтересів дослідників (Л. Генералюк, А. Гумецька, А. Мойсієнко, Н. Слухай та ін.).

Для встановлення синтагматичних зв'язків прикметників кольору з підкласами іменників було укладено реєстр лексем-кольоропозначень у сполученні із зафіксованими в текстах іменниками, які на підставі типологічних ознак узагальнено в 10 груп: 1) зовнішність людини, 2) водні об'єкти, 3) площа, покрита деревами, 4) птахи, 5) одяг, 6) рослини, 7) об'єкти земної площі, 8) назви людини за соціальним статусом, 9) об'єкти рельєфу, 10) інше. Ця класифікація недосконала і певною мірою умовна, проте вона має логічне підґрунтя. Так, наприклад, виділені класи «рослини», «площа, покрита деревами», «тварини», «птахи» зазвичай об'єднують в єдину групу «природа», проте аналіз показує, що реально визначені референти цих груп мають чітку кольорову специфіку, що для нашої роботи визначальне і зумовило детальне подрібнення. Це ж стосується і виділення «об'єктів рельєфу», «об'єктів земної поверхні», «площ, покритих деревами», адже йдеться про такі реалії, як «гора-ліс-степ», які, хоч і мають тематичну спільність, все ж майже не перехрещуються за колірними характеристиками. Під час дослідження для повної частотної характеристики було використано деякі кількісні параметри сполучуваності, зокрема, широту сполучуваності, обсяг підкласу та частоту використання окремого компонента-словосполучення.

Лексико-семантичне поле кольору в поетичних творах Т. Шевченка не відзначається якимось особливо яскравими фарбами, тонами чи напівтонами. Автор обмежується традиційною палітрою КП: чорний (119 слововживань), білий (84), синій (67), зелений (65), червоний (49), сірий (49), сивий (32), карий (27), сизий (21), вороний (13). Одиначними прикладами засвідчено вживання рожевого (5), голубого (5), блакитного (2) та деяких інших. Основні результати дослідження подаємо в таблиці, де представлені тільки найчастотніші КП, ужиті в поетичних текстах Т. Шевченка більше 20 разів, та 10 основних класів іменників, з якими сполучаються КП.

№	група	чорний	білий	синій	зелений	червоний	сірий	сивий	карий
	всього	119	84	67	65	49	49	32	27
1	зовнішність	76	26	5	1	4	1	28	27
2	водні об'єкти	—	—	50	1	5	—	—	—
3	площа, покрита деревами	3	1	—	21	—	—	—	—
4	птахи	4	3	—	—	—	6	1	21
5	одяг	3	19	2	3	11	14	—	—
6	рослини	—	—	—	21	6	—	—	—
7	об'єкти земної площі	8	1	1	6	2	—	—	—
8	назви людини за соціальним статусом	—	—	—	—	—	22	—	—
9	об'єкти рельєфу	7	—	4	—	—	—	—	—
10	інше	18	34	5	11	21	—	3	—

З погляду широти сполучуваності всі КП можна поділити на 3 групи. Першу групу становить лексеми семантичних груп «чорний» – *чорний, чорніти, чорнобровий, чорнобровка* – та «зелений» – *зелений, зеленіти*, використані для виділення предметів, що належать до 7 з перерахованих вище класів. Чорним кольором не позначено тільки рослини, водні об'єкти та людей за їх соціальним становищем, а зеленим – водні об'єкти, забарвлення птахів та людей за їх соціальним становищем. Близькими, але все ж вужчими за здатністю поєднуватись з іменниками різного виду є лексеми на позначення білого, синього і червоного спектру, які сполучаються з іменниками 6 груп. Ще далі від центра локалізовано прикметник «сірий» (4 групи). Прив'язаними до предметів одного класу виявилися прикметники «сивий», що в більше ніж у 90% характеризує забарвлення волосся людини, і «сизий», який завжди називає відтінок пір'я птахів, що блищить під сонцем. Простежується загальна, але не абсолютна відповідність між частотністю використання кольороназви і широтою її сполучуваності, тобто найчастіше уживаний колір «чорний» має смислові предметні відповідники серед різних тематичних класів іменників.

Незважаючи на порівняно високу здатність поєднуватись з іменами різних семантичних груп, кожен колір у творчості Т. Шевченка виявляє сталий, найбільш тісний зв'язок не тільки з певною групою іменників, а й з конкретними предметами. Так, «чорний» поєднується в основному з назвами, які дають характеристику зовнішності людини (77 прикладів, 70% усіх слововживань з компонентом «чорний»), а всередині цієї групи виділяється ядро зі значенням «чорне волосся», експліковане словосполученнями *чорні брови, чорний ус* та лексемою *чорнявий* (чорняві особи мають обов'язково чорне чи темне волосся). Формальною домінантою виступає сполука *чорні брови*, яка займає більше 50 % сектора. Прикметник «синій» локалізується в основному в тематичному іменниковому полі «вода», конкретизуючись в усталеному фольклорному виразі *синє море* (більше 60 % КП «синього»). Прикметник «сивий», як і «чорний», теж вживається у портретних описах, стосуючись забарвлення волосся людини (28 прикладів з 32, майже 90%), пір'я птахів (1), кольору тварин (1), що теж пов'язані з поняттям «волосся». Сектор «сизий» 100% зайнятий іменниками-назвами птахів: *сизий орел* (12), *сизий голуб* (8), *сизий гайворон* (1). Отже, кольоропозначення з компонентами «чорний», «синій», «сизий», «зелений» поєднуються в основному з іменниками певних тематичних груп, що й дає підставу шукати прототипні ознаки кольору серед визначених реалій. Усередині кожної словотвірної групи простежується словосполучення, яке виділяється кількісно, тобто найбільш типове. У результаті аналізу виділено такі сполуки, які займають більше половини слововживань відповідних кольоропозначень і, відповідно, значну частину усіх кольоропозначень: *чорні брови* (65 слововживань, 60% чорного сектора), *синє море* (42, 60% синього), *сива людина* (21, 65% сивого), *сизий*

орел (12, 60% сизого). Загалом стереотипні зв'язки реалізовані у майже половині від усіх кольористичних сполук поезії Т. Шевченка.

КП «білий» та «зелений» не мають однозначних іменниково-прикметникових стереотипів. Іменникові поширювачі КП «білий» (84 лексеми) представляють широке коло тем: зовнішність людини (26), одяг (19), будівлі, місця проживання (15), пори року (10) тощо. Найбільш продуктивною виявилась модель «білий + зовнішність людини», представлена назвами конкретних частин людського тіла: *біле лице* (15 компонентів, 16 % білого), *білі руки* (5), *біле тіло* (3), *білі ребра* (1), *біле лоно* (1), *білі коси* (1). Усі номени, окрім останнього, виявляють безпосередній логічний зв'язок з поняттям шкіра, тому саме форму «біла шкіра» можна вважати прототипною для цього класу предметів. Синтагматичні зв'язки білого з назвами одягу реалізувались у домінантах *біла сорочка* (10 компонентів, 11 %), *білі хати* (6), *білі палати* (5), *білий місяць* (6). Широкий ряд предметів характеризується зеленим кольором. З 65 прикладів 22 відносяться до групи «рослини», хоч однозначної домінанти тут виділити не можна: *зелений дуб* (5), *зелений барвінок* (2) та інші, 22 позначають об'єкти групи «площа, покрита деревами»: *зелений гай* (9 компонентів, 14 %), *зелена діброва* (8 компонентів, 12 %), *зелений сад* (4), 7 відносимо до назв об'єктів земної поверхні: *зелене поле* (2), *зелений степ* (2), та ін., проте з наведених прикладів видно, що всі вони зберегли зв'язок з етимологічним зело-рослиною.

Цікавими виявилися об'єкти, позначені червоним кольором (49). Червоний поєднується з іменниками на позначення одягу (12), зовнішності людини (7), калини (6), води (5), небесних об'єктів (5), пожежі (3), об'єктів земної площі, крові (3), предметів (2), рослин (1), напоїв (1) тощо, проте конвенційною тут можна вважати тільки одну сполуку – *червона калина* (6 слововживань, 13 % червоного).

Отже, система КП поезії Т. Шевченка складається зі списку високочастотних слів (120 – 80 слововживань): *чорний, білий*; списку слів середньої частотності (70 – 20): *синій, зелений, червоний, сірий, сивий, карий, сизий*; списку рідковживаних слів (19 – 1): *рожевий, голубий, блакитний та ін.* Широта лексичної сполучуваності кольороназв у поезії Т. Шевченка перебуває у прямій, хоч і не абсолютній залежності від частоти його вживання, тобто найбільш частотні кольоропозначення мають найширший діапазон контекстуальних наборів і, відповідно, можуть характеризуватися вагомим полісемантичним потенціалом.

У результаті аналізу виділено високочастотні постійні словосполучення: *чорні брови* (65), *синє море* (42), *сива людина* (21), *біле лице* (15), *сизий орел* (12), *зелений гай* (9), *зелена діброва* (8), *червона калина* (6), *червоні черевики* (5). Загалом з погляду здатності до утворення стереотипних сполук можна виділити 2 групи КП. До першої належать КП, в яких конвенційна сполука займає більше 50 % слововживань: «чорний»,

«синій», «сивий», «сизий», до другої – КП, в яких виділяється одна чи кілька стереотипних сполук, що займають 10-20 % обсягу відповідного КП: «білий», «зелений», «червоний».

Більш детально проблему прототипного авторського референта кольору можна буде проаналізувати з погляду колористичної характеристики тематичних груп імен та окремих номенів. Заслужує окремої уваги проблема історичної й ідіостильової змінності колористичного прототипу, яка, вірогідно, проявляється в ознаці конвенційності.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
2. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1996. – С. 231–291.
3. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В. З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке / Отв. редактор Кудрякова Е. С. – М. : Российская академия наук, Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1994. – С. 32–86.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII : Когнитивные аспекты языка : Пер. с англ. / Сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 2–52.
6. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2008. – 416 с.
7. Слухай Н. В. Вербалізація сенсорних прототипів у поетичній творчості Тараса Шевченка: колір і звук / Н. В. Слухай // Шевченкознавчі студії: зб. наукових праць. – Вип. 14. – К. : КНУ, 2011. – С. 87–96.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12-и т. / Т. Г. Шевченко [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.] – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837 – 1847 [перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського]. – 784 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12-и т. / Т. Г. Шевченко [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Поезія 1847 – 1861. – 784 с.
10. Berlin V. Kaj P. Basic color terms : their universality and evolution / V. Berlin, P. Kaj – Berkeley, 1969. – 234 p.
11. Estes W. K. Classification and Cognition / W. K. Estes. – N.Y. : Oxford University Press. – 1994. – 296 p.
12. Hampton J. A. Psychological representation of concepts. Cognitive models and memory / J. A. Hampton // Hove : Psychology Press. – 1997. – P. 81–110.
13. Medin D. L. Context theory of classification learning / D. L. Medin, M. M. Shaffer // Psychological Review. – 1978. – Vol. 85. – P. 207–238.
14. Rosch E. Natural categories / E. Rosch // Cognitive psychology. – 1973. – V. 4. – P. 328–350.

УДК 811.161.2'38

А. М. Поповський

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС МИКОЛИ КУЗЬМЕНКА

Поповський А. М. Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка.

У статті висвітлюється організація мовних засобів поетичного синтаксису самобутнього сатирика й гумориста, твори якого ґрунтуються на живомовній основі та народнопісенній ритмомелодії Степової України кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: поетичний синтаксис, синтаксичні конструкції, народнопісенна ритміка, живомовні елементи, засоби сатиричної типізації.

Поповский А. М. Поэтический синтаксис Николая Кузьменко.

В статье раскрывается языковая структура поэтического синтаксиса самобытного сатирика и юмориста. Произведения поэта основываются на живой народной речи и народнопесенной ритмомелодике Степной Украины конца XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: поэтический синтаксис, синтаксические конструкции, народнопесенная ритмика, живая народная речь, способы сатирической типизации.